

УДК:
316.624

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 145-164.

*Марија Ђорић**

Факултет политичких наука Универзитета у Београду

БУЛИНГ КАО ВРСТА СОЦИЈАЛНОГ НАСИЉА

Сажетак

У раду се анализира појам булинга, који одређујемо као врсту силеџијства претежно међу децом у основним и тинејџерима у средњим школама. Насиље није нова појава међу ученицима, али оно што посебно забрињава јесте његова ескалација последњих година, па самим тим поприма озбиљне размере и прети да постане устаљен начин комуникације. Овакви девијантни облици понашања доживљавају експанзију широм света па тако не заобилазе ни Србију у којој се насиље као начин комуницирања између ученика (као и на релацији наставник - ученик) све више интензивира. Једна од најновијих форми међувршњачког насиља које кореспондира са коришћењем модерних средстава комуникације попут интернета и мобилних телефона је сајбер булинг. Циљ булинга је дискредитовање и социјално уништење објекта насиља, а у екстремним ситуацијама може проузроковати и самоубиство жртве булинга. Рад открива узроке насилног понашања међу децом и младима, анализира фундаменталне карактеристике булинга као социјалног феномена и покушава да пронађе адекватне механизме за превенцију насиља у школама.

Кључне речи: булинг, мобинг, насиље, деца, млади, школа, агресија, силеџијство

УВОД

Булинг као врста силецијства је социјално насиље које је својствено ученицима у основним и средњим школама и које последњих година постаје предмет интересовања многих истраживача управо због учесталости и интензитета појављивања. Најпре, то је насиље између самих ученика, потом то је насиље које се може јавити на релацији ученик – васпитач (учитељ, наставник, професор), где у улози субјекта или објекта насиља могу бити обе стране. Све већа ескалација насиља по основним и средњим школама, не само у свету, већ и код нас, указује на декаденцију ауторитета школе као институције док у исто време девалвира и ауторитет државе. Циљ нашег истраживања је да укажемо на круцијалне узроке булинга, анализирајући студије случаја у свету и у Србији и на тај начин појмовно одредимо овај облик друштвеног поремећаја, а све са тежњом да допринесемо проширењу научних основа у превенцији насиља на микро и макро социјалном плану. Проблем у изучавању булинга настаје још приликом његовог одређења јер није булинг само оно што је везано за физичко насиље и са видљивим консенквенцама, већ и оно што можемо окарактерисати као „тиху патњу“ ученика због психичког насиља које се систематски и у континуирано спроводи над њима од стране других ученика или пак наставника. Школа би поред породице требало да представља нуклеус друштва и сигурно место за социјализацију деце, те је стога потребно уклонити све девијантне форме понашања уколико претендујемо да створимо здравог појединца што је предуслов за стабилан друштвено-политички систем.

ПОЈАМ БУЛИНГА

Етимологија речи представља једну од полазишних основа у проучавању друштвених појава, па стога проналажењем корена и порекла речи долазимо до фундамента одређеног социјалног феномена, што утиче на валидност једног научно-истраживачког рада. Сходно томе, најпре ћемо елаборирати порекло речи булинг које потиче из енглеског језика. *Bully*, на енглеском значи насилник, силеција, бучан, свађалица, задиркивало... У том контексту *булинг* представља као изведеница силецијство, шиканирање, малтретирање. Појава међувршњачког насиља и насиља у школама стара је

вероватно колико и образовни систем и јавља се кад и прве школе, (а вероватно и пре), док је сам назив булинг скоријег порекла и да-тира из друге половине двадесетог века.

Прва истраживања булинга јављају се у Шведској 60-тих година двадесетог века, да би се овај тренд наставио и у осталим скандинавским земљама, што указује на чињеницу да је баш у тим земљама проблем са насиљем у школама био доминантан. Један од најзначајнијих теоретичара и „отац теорије о булингу“ који је уједно међу првима истраживао насиље у школама, био је Дан Олвеус, творац познате књиге под називом „Булинг у школама: шта знамо и шта можемо да урадимо“. Интересовање за научну анализу булинга поготово добија на интезитету 80-тих година, када је у Норвешкој неколико деце у основној школи починило самоубиство.

Пошто смо смо булинг представили као форму силецијства и социјалног насиља, кренућемо најпре од дефиниције Милосава Милосављевића који силецијство одређује као „специфичан вид агресије на микросоцијалном плану, коју понекад могу испољавати појединци али врло често и групе удружених појединаца који морају бити и организовани. Ова понашања попримају обележја и субкултуре, уколико се понављају. У том случају насиље се јавља као главна идеја водила за понашање и стил“¹⁾.

Класичну и по нама једну од најбољих дескриптивних дефиниција булинга дао је Дан Олвеус, који се преко тридесет година бавио овим социјалним феноменом. По њему, „булинг је агресивно понашање које укључује:

- а) намеру да се неко унесрећи или уништи
- б) постоји у односима где је дисбаланс моћи и снаге
- в) понавља се“²⁾.

Сложићемо се да је ово насиље везано за дивергентност у односима снаге и моћи, али не само то; некад је битнија перцепција моћи од праве моћи, тако да силеција никад неће напасти онога за кога сматра да је јачи од њега, макар то и не било реално. Није битно колика је стварна моћ, већ како неко перципира постојећу моћ. „Моћ може бити заснована на томе шта јесте неко, или шта има, и

1) Милосављевић, Милосав, Девијације и друштво, Издавачка кућа Драганић, Београд, 2003, стр. 233.

2) Joanne Scaglione and Arrica Rose Scaglione, *Bully-proofing children: a practical, hands-on guide to stop bullying*, Rowman and Littlefield Education, Lanham, 2006, стр. 4.

како се то и од кога перципира, али увек и на томе којој се друштвеној групи припада³⁾.

Комитет за едукацију и вештине у Великој Британији дефинише булинг на следећи начин: „То је понашање штетно по психичко и физичко здравље и подразумева: вређање, провокације, подсмевање, давање малициозних коментара, ударање, гурање, узимање имовине (ствари), неприкладне текстове порука и мејлова, слање увредљивих и деградирајућих слика путем телефона или интернета, оговарање, одстрањивање људи из групе и ширење лажних и штетних гласина⁴⁾. Ова дефиниција је опширна и на прегледан начин показује шта све подразумева булинг. Иако није експлицитно наглашено да се ради о насиљу, из наведеног се да закључити да појам булинга инволвира постојање и психичког и физичког насиља. Проблем са дефинисањем булинга је тај што у широком дијапазону дефиниција има оних које су исувише опште, начелне и што не праве дискрепанцу са осталим социјалним феноменима. Зарад подробнијег одређења, навешћемо неке од познатих дефиниција везаних за феномен булинга. Тако рецимо, Татум сматра да је „булинг намерна, промишљена жеља, да се повреди неко и доведе у стање стреса⁵⁾. Видимо да овој дефиницији недостаје делање, јер уколико се остане само на нивоу жеље, а она се не реализује, онда то није булинг. Са друге стране, Роланд истиче да је „булинг дуготрајно физичко или психичко насиље, које спроводи појединац или група против појединца који није у стању да се одбрани у новонасталој ситуацији⁶⁾. Из ове дефиниције произилази да је булинг стање дуготрајног злостављања, док уколико је реч о злостављању које се десило само једном, онда је исправније говорити о чину насиља. Постоје и оне дефиниције које су толико опште, да подразумевају не само булинг већ и различите врсте насиља у друштву што их чини непотпуним и превише аморфним. Једна од таквих дефиниција је она коју су дали Бјорквист, Екман и Лагерспец: „ Булинг је посебна врста социјалне агресије⁷⁾. Овде се чак булинг сврстава под појам агресије, са чиме се не можемо у потпуности сложити, јер смо већ указали на дискрепанцу између насиља

3) Симеуновић, Драган, *Теорија политике*, Нука и друштво, Београд, 2002, стр. 147.

4) *Bullying*, House of Commons, Education and Skills Committee, The Stationery Office, London, 2007, стр. 8.

5) Lines, Dennis. *The bullies : understanding bullies and bullying*, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, London, 2008, стр. 18-19.

6) Исто.

7) Исто.

(увек је негативно и деструктивно) и агресије (може бити и позитивна ако се правилно каналише), коју смо претежно одредили као нагон.

На основу приложених дефиниција покушаћемо да оформимо нашу, уколико за *definiendum* узмемо појам булинга, а *definiens* прикажемо уз помоћ феномена као што су насиље, силецијство и комуникација:

Булинг је врста силецијства или његова подврста која је сконцентрисана на интерперсоналне односе претежно у основним и средњим школама између самих ученика или између ученика и наставника, где је примарни начин комуникације – насиље, а циљ – малтретирање или деградирање жртве у физичком или психичком смислу речи .

Да бисмо што прецизније одредили појам булинга, битно је направити компарацију са још једним социјалним феноменом, са којим се данас врло често изједначава, што води ка индистинкцији у одређењу међувршњачког насиља. Реч је о *мобингу*, тј. о злостављању или насиљу на радном месту, које по својој провенијенцији такође одговара типу социјалног насиља. Порекло ове речи је такође енглеско и указује на основу *mob*, што значи гомила, руља, багра, олош, али и глагол злоставити из чега се изводи назив *mobbing*, који се као такав усталио и у српском језику. Оно што је заједничко за булинг и мобинг јесте да припадају типу друштвеног насиља, док је дистинкција у томе што се булинг више спроводи у школама и иманентан је деци и тинејџерима а мобинг се више односи на насиље на радним местима и својствен је одраслим људима. Неки теоретичари говоре и о мобингу у школама, што по нама указује на чињеницу да је булинг подврста мобинга где су субјекти или објекти насиља ученици. Друга група теоретичара доводи булинг у директну корелацију са разореним породицама, сматрајући да су деца из разведених бракова више склона насилном понашању. Да не постоји увек овај узрочно-последични однос, бар када је реч о Балкану, показује студија Драгана Симеуновића који каже: „У многим балканским земљама школе су постале опасна места за децу. За разлику од развијених земаља Запада, у којима висок проценат младих делинквената-насилника потиче из разорених домова, на Балкану чак 90 % младих насилних делинквената потиче из

потпуних породица. Изгледа да проблем није у непотпуности породице, већ у њеној дисфункционалности и губитку ауторитета⁸⁾.

НАСИЉЕ И АГРЕСИЈА

Насиље је као динамична појава од вајкада привлачила пажњу истраживача из више разлога: прво, насиље је појава својствена човековом друштву и на основу тога можемо извршити различите класификације (по разложности, средствима, сложености итд.); друго, насиље као феномен кореспондира и са животињским светом, где се јавља у форми агресије, као врста инстинктивног понашања. Према Драгану Симеуновићу „Насиље у људском друштву представља доказ непреваданости анималних жеља и неспособности живљења људи у складу са сопственом природом, односно доказ неустојављања потребне разлике између општег природног и посебног људског“⁹⁾. Која је разлика између насиља и агресије?

Једну од најпознатијих студија на тему агресивности направио је Конрад Лоренц који каже да је „агресија је борбени нагон животиња и човека усмерен на припаднике сопствене врсте“¹⁰⁾. Сложимо се са овом тврдњом око одређења агресије као нагона, с тим што сматрамо да агресија није усмерена само према припадницима своје врсте, јер човек на различите начине реализује агресију најпре према својој, а потом и према другим врстама, као и према материјалним добрима. У животињском свету је то нешто другачије, како тврди Конрад Лоренц у својој студији „О агресивности“. Он сматра, да је код коралских риба у топлим морима функција агресивности оправдана, јер је у циљу очувања врсте, па на тај начин даје као пример борбу мужјака за женку или за очување територије и младунчади. Да и међу животињама постоји фактор инхибираности показује Лоренц на примеру вукова који током борбе контролишу угриз на месту жиле куцавице на врату ако је у питању борба са вуком како му не би одузели живот, што иначе не раде у борби са припадницима других врста. Док Конрад Лоренц сматра агресију биолошким појмом, а Фројд психолошким, Виктор Франкл¹¹⁾

8) Симеуновић, Драган, „The violence as social pathology of young people in the Balkans“, зборник *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања II део*, Правни факултет, Београд, 2008, стр. 126.

9) Симеуновић, Драган, *Политичко насиље*, Радничка штампа, 1989, стр. 38.

10) Лоренц, Конрад, *О агресивности*, Вук Караџић, Београд, 1970. стр. 5.

11) Опширније у: Франкл, Виктор, *Нечујан вапај за смислом*, Напријед, Загреб, 1981.

истиче да је агресивност повезана са узроцима који могу бити психолошке или физиолошке природе. По њему, агресивни нагон се не налази у човеку, већ се испољава као став човека према некоме или нечему.

Још једна од фундаменталних грешака у проучавању агресивности јесте и поистовећивање са мржњом. Наиме, уколико се позовемо на Виктора Франкла, видећемо да он децидно раздваја ова два појма тврдећи како иза мржње увек стоји нека намера (исто важи и за љубав). Пре свега треба нагласити да није свака агресија деструктивна и да може чак резултирати позитивним консенквенцама уколико се сублимира на прави начин. Рецимо, уколико се агресија каналише кроз спорт, онда је реч о позитивном усмеравању овог нагона који може произвести успехе на спортским такмичењима. Реч је о таквој локацији агресије, да имплицира позитивне и прагматичне резултате, не само по појединца већ и по друштво. Иначе, агресија се као нагон јавља код деце још у најранијем детињству када желе да постигну или добију нешто. Од четврте до девете године, деца су обично склона вербалном или психичком насиљу и то према свом полу. Током периода адолесценције од десете до тринаесте године, агресија је више усмерена ка супротном полу. Истраживање које је вршио Леонард Ерони испитујући социјални живот појединца током 22 године његовог живота, показало је следеће резултате: деца која су била изразито агресивна према својим вршњацима до осме године, имала су пет пута већу могућност да направе криминалне прекршаје до своје тридесете године живота, за разлику од деце која нису била агресивна¹²⁾. По Милосаву Милосављевићу постоје два најопштија типа агресије: колективна и индивидуална. Нас овом приликом у оквиру истраживања булинга, интересује индивидуална агресија чији су актери појединци или мање групе. „Најчешћи узроци индивидуалних агресија извиру из супротстављених интереса, неспремности и неспособности неких појединаца и друштвених група да их разрешавају мирним путем и сарадњом. Примери индивидуалних агресија су убиства, телесне повреде, силеџиство, разбојништва, силовања и вандализам“¹³⁾. Сигмунд Фројд је рецимо сматрао да је губитак љубави један од предиспонирајућих фактора агресивности. Са друге стране, на-

12) Опширније у: *The ABC's of bullying Prevention*, National Professional Resources, Port Chester, New York, 2005.

13) Милосављевић, Милосав, *Девације и друштво*, Издавачка кућа Драганић, Београд, 2003, стр. 228.

силе као форма агресије је увек деструктивног и дехуманизујућег карактера. У складу са овом хипотезом Хана Арент каже: „Пракса насиља, као и свако друго делање, мења свет, али највероватнија промена ће бити још насилнији свет“¹⁴⁾.

СОЦИЈАЛНО НАСИЉЕ

Иако постоје различите врсте насиља, ми ћемо се у овом раду бавити булингом као врстом социјалног насиља које је по мишљењу Драгана Симеуновића вид комуникативног чина: „Ако се социјално насиље одређује као облик интеракције, онда нема насиља без субјекта и објекта. Субјект вршења социјалног насиља као употребе и рада силе је човек, односно друштво и његове институције, а објект насиља може бити хуманитет (појединац – друштво), природни ентитет или нежива материја. Вршење социјалног насиља је увек проузроковано постојањем различитих интереса између субјекта и објекта насиља. Штавише, може се рећи да се социјално насиље увек врши ради остваривања одређених интереса“¹⁵⁾. У наведеној дефиницији друштвеног насиља видимо да је реч о комуникацији, али не о било каквој већ као о интеракцији негативног карактера, у којој увек постоје субјект и објект насиља. Понекад је субјект насиља у исто време и објект ако је реч о некој врсти аутодеструктивног понашања, као што је на пример – самоубиство. Након континуираног и интензивног злостављања од стране својих школских другова, неки тинејџери су се одлучивали на самоубиство, а неки од њих би пре тога извршили масакар у школском дворишту.

У Србији је интензитет насиља међу млађом популацијом (пре свега мислимо на ученике основних и средњих школа), почео да расте кореспондирајући са распадом СФРЈ, да би кулминирао почетком двадесетпрвог века као пожељан модел понашања. Распрострањена врста булинга, током кризе 90-тих је било отимање материјалних ствари у условима немаштине: новца малих износа (целарца), гардеробе, а свакако најатрактивнији облик силецијства тога доба је била отимачина патика на улици, где су жртве била обично млађа и слабија деца. Ради се о томе да су генерације које су одрасле за време политичких, економских и културолошких криза праћених грађанским ратовима и међународним санкцијама,

14) Арент, Хана, *О насиљу*, Александрија прес, Београд, 2002, стр. 102.

15) Симеуновић, Драган, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 20-21.

данас усвојиле насиље и агресију као нормалан начин комуникације. Оно што посебно привлачи пажњу приликом изучавању насиља у школама није само његова учесталост, већ и потреба насилника да потврди своју супериорност и моћ на тај начин што излаже жртву јавном понижењу кроз публикување снимака силецијства путем интернета или мобилних телефона. Овакви догађаји указују на потпуну декаденцију система вредности и дехуманизацију људског бића. Потреба да се неком нанесе физички бол и душевна патња, није задовољена само насиљем над објектом који се за то одабере, већ се иде толико далеко да се тежи јавном жигосању и понижењу жртве тако што ће широки аудиторијум кроз забележене снимке и фотографије бити сведок инфериорности и немоћи жртве. У оквиру прављења ове студије запазили смо да код деце насилника не постоји страх од могуће казне, што указује на деградирање ауторитета школе, васпитача и родитеља. Егзибиционистичка тежња за јавним публикувањем насиља као доказа сопствене моћи показује на потребу за доминацијом, што врло често кореспондира са ауторитарним карактером, како је то још забележио Ерих Фром. „Жеља за личном моћи је најистакнутије зло културе човечанства“¹⁶⁾, тврдио је и Алфред Адлер истичући како се она може сузбити развијањем јачег осећања за заједницу. Он је у својим истраживањима истицао да је основни покретач у животу воља за моћ, која произилази из човекових комплекса. Сложићемо се са овом констатацијом, али само условно, јер силецијство осим потребе за демонстрацијом и доказивањем моћи, претендује да опонаша моделе комуникације из породице и социјалног окружења.

Ако се водимо познатом парадигмом да је породица основна ћелија друштва, као што је већ давно тврдио Огист Конт, онда ћемо ову констатацију узети као примарну тезу у објашњењу булинга, то јест, насиља међу децом и младима школског узраста. Када говоримо о овом феномену, треба рећи да иако у булингу учествују претежно деца школског узраста, он је присутан и код деце претшколског узраста али је мањег интезитета и може се лакше контролисати због невелике физичке моћи ове деце. Наиме, силецијство је обично усвојено као модел породичног понашања у релацијама између браће и сестара или пак између родитеља и деце. Навикнута на овакав систем односа, деца врло лако преносе насиље из своје породице даље на вршњаке и остале потенцијалне жртве.

16) Адлер, Алфред, *Познавање човека*, Матица српска, Нови Сад, 1996, стр. 85.

Други извор агресивног модела понашања су медији захваљујући насилним серијама, *reality* – *show* програмима и лошим узорима из света познатих личности. Сматра се да у САД „до четрнаесте године деца виде преко једанаест хиљада убистава на телевизији, а сваки цртани филм просечно има двадесетшест насилних инцидената“¹⁷⁾. Све већа доступност на првом месту лаких, али и тешких дрога у школским двориштима, као и коришћење алкохола, могу бити још један у низу додатих фактора која инспиришу појаву булинга. Па ипак, најпотреснији примери међувршњачког насиља у Америци су свакако они из 90-тих година у Колумбији и Вирџинији када је побијено на десетине тинејџера од стране вршњака. Студија која је спроведена у САД над 15 000 деце у основним школама, показује алармантне податке. Наиме, преко тридесет посто испитаника је било умешано у силецијство, као насилник, жртва или једно и друго. Ово истраживање је показало да је насилно понашање најприсутније код ученика старијих разреда¹⁸⁾. Нормално је што је булинг доминантнији код ученика старијих разреда, јер су они и физички јачи што им омогућава да тероришу млађе и слабије, јер се жртва увек бира из редова оних чија се снага перципира као мања од снаге нападача.

Уобичајено је да објекти насиља, поготово уколико злостављање траје дуг временски период, бивају потиштени, депресивни, а неки екстремни случајеви су водили и ка аутодеструктивном понашању жртве. Проблем је у томе што булинг може имати разне форме па их деца-жртве нису способна препознати, али имају осећај туге, мрзовоље, показују анимозитет према школи и школским обавезама, јер их она подсећа на непријатности које доживљавају. Наиме, она пролазе кроз „тиху патњу“ не знајући зашто се баш то њима дешава, што се често одражава на њихов успех (тј. неуспех) у школи. На основу података „Националне асоцијације школских психолога“ , у САД 160 000 деце сваки дан пропушта школу због страха од булинга¹⁹⁾. Узимајући у обзир ове бројке, видимо да је експанзија насиља добила облике друштвене пандемије што захтева озбиљно изучавање не само последица булинга, већ и његових узрока, како би се превентивно деловало.

17) *The ABC's of bullying Prevention*, National Professional Resources, Port Chester, New York, 2005, стр. 14.

18) Опширније у: José Bolton, Stan Graeve, *No room for bullies: from the classroom to cyberspace*, Boys Town, Neb. : Boys Town Press, 2005, стр. 20.

19) Извор података: *The ABC's of bullying Prevention*, National Professional Resources, Port Chester, New York, 2005.

УЛОГЕ У БУЛИНГУ

С обзиром да је булинг врста социјалног насиља, које смо већ објаснили, покушаћемо да анализирамо његове конститутивне елементе, кроз поделу улога. У булингу, као врсти негативне социјалне интеракције увек имамо следеће улоге: насилника или силецију, жртву насиља, активне и пасивне учеснике и браниоце, који су морамо нагласити врло ретки. Размотримо сваки од наведених елемената како би на најрелевантнији начин објаснили међувршњачко насиље.

Што се тиче силеција, треба рећи да су то обично највећа и најкрупнија деца у разреду неретко са лидерским способностима и изразитом социјалном интелигенцијом, без осећаја емпатије. Не мора значити да су лоши ученици, али с обзиром да силецијство представља често и компензацију за неостваривање високих критеријума које намеће школски систем рада, често су из редова мање успешних или осујећених ђака, који свој идентитет потврђују кроз насиље. Узроци њиховог силецијства могу бити мултикаузални, рецимо генетска предиспонираност, научено понашање или комбинација обе варијанте. Када елаборирамо генетску предиспонираност Алфред Адлер одбацује урођене криминалности детета и преступника и наглашава: „То су само облици агресивног нагона појачаног осећањем мање вредности, који се служи водећом линијом на некорисној страни живота и то у тренутку када је изгубљена нада да ће на корисној страни живота моћи да игра улогу хероја“²⁰⁾.

Појава насилног понашања у најранијим годинама може бити предворје за криминални досије детета. На основу података из једне студије скоро 60 процената дечака који су дефинисани као насилни у основној школи, имају бар једно кривично дело до двадесетчетврте године, а више од тридесет посто њих има неколико кривичних дела²¹⁾. Силеције сматрају да је насиље доказ њихове лидерске улоге, мада се иза овакве врсте понашања често крију садистички карактери деце. Потребу за доминирањем по сваку цену Јунг објашњава кроз парадигму „комплекса моћи“. Овим комплексом „обележавамо понекад целокупни комплекс свих оних средстава и тежњи које имају тенденцију да Ја ставе изнад других ути-

20) Адлер, Алфред, *О нервозном карактеру*, Матица српска, Нови Сад, 1989, стр. 232.

21) Извор: José Bolton, Stan Graeve, *No room for bullies : from the classroom to cyberspace*, Boys Town, Neb.: Boys Town Press, 2005, стр. 11.

цаја и да ове подреде Ја, било да ти утицаји воде порекло од људи и прилика, било да произилазе из властитих, субјективних нагона, чувстава и мисли“²²⁾.

Без жртве и објекта насиља нема булинга, тако да је то следећа улога коју ћемо анализирати. Као што грабљивице у животињском свету најпре нападају младунче неке животиње пре него ли њу саму (на пример лав пре напада младунче него ли одраслу антилопу), тако по истој аналогiji и у људском свету „грабљивице“, тј. особе које врше насиље, за објект насиља увек бирају жртву коју су перципирали као слабију и немоћну. Та слабост код човека може бити: психичка или физичка, па су на пример, честе жртве булинга деца инвалиди, деца са говорним манама, асоцијална, стидљива деца итд. Велику улогу у одабиру жртава булинга играју предрасуде на националном, верском, расном или неком другом нивоу. По Дану Олвеусу постоје две врсте жртава: пасивне и провокативне²³⁾. Пасивне су оне које смо већ описали и које су дефанзивне у односу према силецији. Што се тиче ових других, провокативних жртава, то су обично деца која скрећу пажњу на себе на неки начин и која врло често показују агресију, са тенденцијом да одговоре силецији на његове насртаје.

Следећи актери су споредни учесници које можемо класификовати као активне и пасивне. Што се тиче ове прве категорије, истакнућемо да силеција као лидер обично има своју малу „свиту“ која у њему види вођу, идентификује се са њим и која га следи у спровођењу насиља над другом децом. То су активни учесници који подржавају силецију у свему и на тај начин увећавају и потврђују његову (али и своју) моћ. Они су најчешће добровољни учесници у насиљу и спремни су да нападну жртву коју одабере главни силеција. Пасивни учесници су пак, као категорија дискутабилни и обично не подржавају силецију, али се латентно придружују групи насилника из страха да не би и они постали жртве. Они обично стоје по страни и не помажу жртви или чак и учествују у насиљу уколико процене да постоји опасност да и они постану објекти насиља, те стога можемо рећи да представљају амбивалентну комбинацију жртве-насилника.

На крају ћемо обрадити улогу бранилаца или „хероја“ који су ретка појава код булинга. То су деца која обично стају на страну

22) Јунг, Карл Густав, *Психолошки типови*, Дерета, Београд, 2003, стр. 330.

23) Опширније у: Olweus, Dan, *Bullying: what we know and what we can do*, Blackwell, Oxford, 1993.

жртве, упркос опасности да и они постану објект насиља. По неким истраживањима, то су емпатична деца са јаким карактером и развијеним осећајем за правду.

КЛАСИФИКАЦИЈА БУЛИНГА

Пошто смо одредили појам булингa и анализирали делове од којих је конституисан, наш следећи корак ће бити његова класификација. Поћи ћемо од најопштије поделе насиља: „Према садржају могуће је одредити најмање две врсте насиља – физичко и психичко“²⁴⁾. На основу постојећег критеријума можемо закључити да постоји психички и физички булинг, али бисмо додали и психофизички као најчешћу комбинацију. Физички булинг је евидентнији по консенквенцама и имплицира физички контакт као што је шамарање, штипање, гурање, ударање... Што се тиче психичког булингa, њега је теже доказати а консенквенце могу бити много веће и претити да озбиљно угрозе психичко здравље детета. Он подразумева увреде, ширење лажи, понижавања и сл. По броју учесника, булинг као врсту насиља по Симеуновићу, можемо поделити на индивидуални (кад је само један силеција присутан) и групни (кад силеција врши насиље са својом групом, што је чешће).

На основу средстава која се користе, сматрамо да се булинг може делити на класични и сајбер булинг. Класична врста булингa је заснована на традиционалним уобичајеним методама које смо навели у смислу непосредних увреда или физичког напада. Сајбер булинг подразумева употребу модерних средстава комуникације, пре свега интернета, мејлова, сајтова, мобилних телефона за дискредитацију потенцијалне жртве и њено узнемиравање. По нашем мишљењу ова врста булингa је далеко опаснија од своје класичне форме из два разлога:

- 1- *Анонимност* - не може се (не бар лако) утврдити ко је субјект насиља, што насилнику пружа већи осећај сигурности јер не постоји страх од казне.
- 2- *Брзина* - брже се шире дискредитујуће информације (видео записи или слике), због могућности интернет мреже, па је самим тим и штета по жртву насиља већа.

Као посебну подврсту сајбер булингa споменућемо „facebook“ булинг. Реч је о интернет комуникацији путем познате мреже широм света - „facebook“, којом се служи велики број људи и где се лако може направити било чији лажан идентитет и дискредитовати

24) Симеуновић, Драган, Теорија политике, Наука и друштво, Београд, 2002, стр. 155.

иста особа на више начина, што је недавно и у Србији био случај. Циљ обе врсте булинга и класичног и сајбер, је исти – понижење објекта насиља, његова дехуманизација, деградирање или чак уништење. Оно што даје посебну снагу субјекту сајбер насиља, то је анонимност иза које се крије. Евидентно је да је сајбер булинг свакако присутнији у технички напреднијим земљама са већим стандардом, због доступности компјутера, интернета и осталих модерних средстава за остваривање комуникације. Под психичким сајбер насиљем подразумевамо и сексуално психичко насиље, чије су жртве преваходно деца и жене, што подразумева слање увредљивих порука, понуда, фотографија, снимака и сл.

Булинг можемо класификовати и на основу тога ко га врши где га врши, те у складу са наведеним критеријумом издвајамо три врсте булинга у школама²⁵⁾:

1. Насиље ученика над другим учеником
2. Насиље наставника над учеником
3. Насиље ученика над наставником

До сада смо претежно анализирали прву врсту булинга где су и субјект и објект насиља из редова ученика. Насиље васпитача према ученику или ученицима је такође као појава била распрострањена, да би се данас са ширењем људских права и слобода знатно смањила. Нови феномен који се јавља је трећа врста булинга у коме је субјект насиља ученик, а објект наставник. Ова врста насиља је чешће психичка и везује се за сајбер булинг, док су ређи случајеви директног, у смислу физичког насиља. Наведени податак указује на прекомпоновање система вредности и урушавање ауторитета предавача, што је показатељ кризе модерног друштва.

Што се тиче полне структуре у булингу, констатовали смо да подједанко у улози силеција учествују и дечаци и девојчице, с тим што треба нагласити да су девојчице више склоне психичком и вербалном насиљу као индиректној форми и да су им жртве углавном друге девојчице. Дечаци су претежно склони физичком насиљу док за жртве бирају оба пола. Несумњиво, булинг убире данак и код жртве и код насилника – дехуманизује у оба случаја.

Без обзира што је булинг у порасту (поготово сајбер булинг због свих разлога које смо навели), чињеница је да он кореспондира са урушеним породицама у којима родитељи не посвећују довољно пажње својој деци и не социјализују их на прави начин.

25) Силецијство није везано само за школу или школско двориште, већ треба нагласити да се насиље врло често ученицима дешава и на путу од куће до школе и обратно.

Одговорност је на само на породици, већ и на свим секторима социјализације укључујући и школу, медије, па и цело друштво. Неговање култа насиља кроз популарне серије и шоу програме утиче на усвајање насилних образаца понашања као јединих валидних за остваривање жељеног циља по макијавелистичком принципу. Проблем је у томе што понекад родитељи упркос жељи и вољи не могу контролисати приступ своје деце интернет комуникацијама и насилним видео играма. Оно што највише треба да забрињава у истраживању булингa јесте не само да је у питању све већа употреба насиља већ и то да се булинг све више врши без страха од евентуалних последица што у потпуности деградира школу и друштвени систем, а с друге стране ствара аверзију према учењу и школским обавезама, па и школи уопште, свој оној иначе веома бројној деци која су жртве булингa. То подразумева и питање како се борити против булингa.

ПРЕВЕНЦИЈА БУЛИНГА

Постоје различите идеје превазилажења овог проблема. По неким психолозима, треба игнорисати силецију и његову групу, поготово ако се ради о психичком насиљу. То може бити мач са две оштрице јер може резултирати следећим последицама: у првој варијанти силеција се повлачи у најбољем смислу речи, док ће у другој варијанти, охрабрен пасивношћу жртве још интензивније наставити са насилним понашањем. Многе жртве покушају да на насиље одговоре насиљем, али то је најчешће безуспешно и неплодотворно јер иза главног насилника обично стоји његова „пратња“ која је углавном бројна и непријатељски расположена. У екстремним случајевима, рецимо, психички булинг представља неку врсту модерног „остракизма“ кад се под притиском наговарају читаве групе да изопште жртву и на тај начин потврде њену инфериорност у разреду.

Најбоља је превентива у смислу добре социјализације младих што би требало да буде задатак целокупног друштва, али онајпре породице и школе. У том контексту, многе земље су оформиле националну стратегију у борби против ове врсте насиља у школама. Колико је Велика Британија озбиљно схватила проблем булингa, види се по средствима која се улажу у превенцију овог деструктивног понашања. Створена је „Анти-булинг Алијанса“, која је током 2006. године организовала „анти-булинг недељу“ и кроз про-

грам под називом „Немој патити у тишини“ едуковала васпитаче. Потрошено је 200 000 фунти, да би током 2007/08 године у овај исти пројекат било уложено много више – 480 000 фунти²⁶⁾. Ови подаци само указују на растући проблем насиља у школи, али и спремност Владе Велике Британије да се бори са њим.

УНЕСКО је у Србији 2005. године покренуо програм под називом „Школа без насиља – ка сигурном и подстицајном окружењу за децу“. Први резултати након истраживања на нивоу четири школе су показала да је скоро једна трећина ученика доживела неку врсту насиља у школи. Након тога су у овај програм укључене и остале школе, тако да тренутно у наведеном програму учествује 137 школа у Србији²⁷⁾. Програм едукује ђаке за правилно реаговање у конфликтним ситуацијама, и у исто време промовише пријатељство и толеранцију.

Истраживање²⁸⁾ у 54 основне школе у Србији је показало да је код нас насиље драматично раширено. Узорак је чинило 32.617 испитаника, од чега 28.931 ученика (од 3. до 8. разреда) и 3.686 одраслих који раде у школама (од чега 2.650 наставника). Захваћен је временски период од 3 месеца, који су претходили тренутку истраживања, а неким питањима и период целокупног школовања. Одговори испитаника указују да је 65% ученика бар једном, а 24% више пута било изложено неком облику насилног понашања у периоду од три месеца. Најзаступљенији облици насилног понашања су: вербално насиље (вређање, исмевање), ширење лажи и сплеткарење, те претње и застрашивања. Током укупног школовања 44% ученика је било једном или више пута изложено насилном нападу вршњака. Чак 23% ученика изјављује да су једном (17,6%) или више пута (4,7%) у последња три месеца доживели да их наставник увреди, исмеје (вербално насиље), или удари (физичко насиље). Истраживање је указало на врло компликоване кругове насиља у школама. Чак 28% деце је на неки начин укључено у насилну интеракцију међу вршњацима, а готово је немогуће раздвојити децу која су насилна према вршњацима од деце која су изложена насилном понашању вршњака. Оно што је отежавајућа ставка у реализацији овог програма, јесте материјални фактор, јер је за његово

26) Статистички подаци су преузети у: *Bullying*, House of Commons, Education and Skills Committee, The Stationery Office, London, 2007, стр. 21.

27) Извор: www.unicef.org, фебруар, 2009.

28) Сви статистички подаци су преузети са сајта Министарства просвете Републике Србије www.mps.sr.gov.yu, фебруар, 2009.

реализовање потребно око 270 000 динара само у једној школи. Јануара 2009. године је донет *Оквирни акциони план за превенцију насиља у образовно-васпитним установама*, што указује на свест о потреби да се нешто под хитно учини у циљу смањења насиља у школама.

Наведени подаци указују на потребу спровођења хитне акције од стране целокупног друштва. Ако се позовемо на Фројдову тезу о томе да је „дете отац човека“, не можемо а да се не запитамо са зебњом – каква нас то будућност очекује кад је за данашњу децу насиље сасвим нормалан, чак и пожељан образац понашања? Где смо то као друштво оманули да не можемо усмерити агресивност деце на неке друге продуктивне сфере попут школе, учења, уметности, спорта? И на крају како спречити и смањити појаву насиља?

Постоји широк спектар решења: пре свега, потребно је обратити више пажње на социјализацију деце у смислу посвећивања већег времена на васпитање од стране родитеља, јер здрава породица представља базу за здрав социјални живот. Потом би било корисно организовати радионице у којима би се деца учила толерантнијем односу у конфликтним ситуацијама, где би улога васпитача, наставника и професора заједно са школским психологом и педагогом била од великог значаја. Улога наставног особља у препознавању и решавању конфликтних ситуација је такође важна, јер деца проводе велики део времена у школи. Погрешно је затварати очи над постојећим стањем, што се пре свега, односи на родитеље који одбијају да признају да њихова деца имају проблем са контролисањем агесије.

Медији и њихов неселективан садржај у непримерним терминима би требало да се боље прилагоде публици која их гледа, јер деца несвесно усвајају обрасце понашања са телевизије. Такође треба нагласити да су и видео игрице препуне насиља што врло често, чак и несвесно инспирише децу на опонашање главних јунака, па отуд игра врло брзо бива преточена у реалан живот кроз насиље на улицама и у школским двориштима. На послетку ћемо рећи да не треба заборавити да је одговорност на свима нама, дакле на целокупном друштву, да се изборимо за конституисање једног здравог система вредности у којем ће се значајна пажња посвећивати социјализацији деце и омладине, јер ако на младима свет остаје, питамо се шта ће остати после оволике количине насиља.

ЛИТЕРАТУРА

- Адлер, Алфред, *О нервозном карактеру*, Матица српска, Нови Сад, 1989.
- Адлер, Алфред, *Познавање човека*, Матица српска, Нови Сад, 1996.
- Арент, Хана, *О насиљу*, Александрија прес, Београд, 2002.
- Франкл, Виктор, *Нечујан вапај за смислом*, Напријед, Загреб, 1981.
- Joanne Scaglione and Arrica Rose Scaglione, *Bully-proofing children: a practical, hands-on guide to stop bullying*, Rowman and Littlefield Education, Lanham, 2006.
- José Bolton, Stan Graeve, *No room for bullies : from the classroom to cyberspace*, Boys Town, Neb. : Boys Town Press, 2005.
- House of Commons, Education and Skills Committee, *Bullying*, The Stationery Office, London, 2007.
- Јунг, Карл Густав, *Психолошки типови*, Дерета, Београд, 2003.
- Lines, Dennis, *The bullies: understanding bullies and bullying*, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, London, 2008.
- Лоренц, Конрад, *О агресивности*, Вук Караџић, Београд, 1970.
- Милосављевић, Милосав, *Девијације и друштво*, Издавачка кућа Драганић, Београд, 2003.
- National Professional Resources, *The ABC's of bullying Prevention*, Port Chester, New York, 2005.
- Olweus, Dan, *Bullying: what we know and what we can do*, Blackwell, Oxford, 1993.
- Симеуновић, Драган, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989.
- Симеуновић, Драган, *Теорија политике*, Наука и друштво, Београд, 2002.
- Симеуновић, Драган, „The violence as social pathology of young people in the Balkans”, зборник *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања II део*, Правни факултет, Београд, 2008.

Marija Djoric

Faculty of Political Sciences, Belgrade

BULLYING AS A FORM OF SOCIAL VIOLENCE

Summary

In this article author analyzed the notion of bullying. The bullying is defined as a sort of hooliganism predominantly among the children in primary and high schools. Violence is not a new phenomena to be found in case of the pupils, but an especially disturbing fact regarding it is the fact that it has escalated during last several years, and therefore became a more serious phenomena that present the threat of becoming a usual way of communication. Such

deviant models of behaviour have expanded throughout the world, thus not excluding Serbia in which the violence as a way of communication among the pupils (as well as in the relation „teacher – pupil“) has been intensified. One of the latest forms of such compeer violence that has coincided with the use of modern tools of communication such as Internet and mobil phones is cyber-bullying. The objective of cyber-bullying is to brind discredit and social downfall on the object of violence, and in extremen situation it might cause even suicide of the victim of the bullying. This article presents the causes of violent conduct among the children and young people through an analysis of fundamental characteristics of the bullying as social phenomena in attempt to find suitable mechanisms for prevention of violence in schools.

Key Words: bullying, mobbing, violence, children, young people, school, aggression, hooliganism

Овај рад је примљен 11. јуна 2009. godine, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. јула 2009. године.